

Інна НІКІФОРОВА

Державна фінансова інспекція України

КОНКУРЕНТНІ ВІДНОСИНИ В СУСПІЛЬСТВІ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Аналізуються особливості соціальної конкуренції як складного суспільного феномену, динамічного соціального процесу та форми соціальної взаємодії агонального характеру крізь призму етапів його історичного розвитку та системи наукових досліджень сутності конкурентних відносин у суспільстві. Обґрунтовується необхідність державного регулювання конкуренції в усіх сферах суспільної діяльності.

Ключові слова: конкурентні відносини, конкуренція, змагальність, агон, агональна діяльність, громадянське суспільство, державне регулювання конкурентних відносин.

Инна Никифорова. Конкурентные отношения в обществе как объект государственного регулирования

Анализируются особенности социальной конкуренции как сложного общественного феномена, динамичного социального процесса и формы социального взаимодействия агонального характера через призму этапов его исторического развития и системы научных исследований сущности конкурентных отношений в обществе. Обосновывается необходимость государственного регулирования конкуренции во всех сферах общественной деятельности.

Ключевые слова: конкурентные отношения, конкуренция, состязательность, агон, агональная деятельность, гражданское общество, государственное регулирование конкурентных отношений.

Inna Nikiforova. Competition relations in society as an object of public regulation

The features of social competition as a complex social phenomenon, a dynamic social process and forms of social interaction agonal nature through the prism stages of its historical development and the system of research studies of the nature of competitive relations in society is analyzes. The necessity of public regulation of competition in all spheres of public activity has been proved.

Key words: competition relations, competition, competitiveness, agon, agonal activity, civil society, public regulation of competition relations.

Конкурентні відносини об'єктивно притаманні будь-якому суспільству, оскільки передумови суперництва – прагнення індивіда до підвищення соціального статусу і поступового досягнення лідерства – закладені в людській природі на генетичному рівні [8, с. 189]. На думку М. Бехтерева, поряд із законами тяжіння та співпраці суспільне життя підпорядковане

також закону відштовхування і боротьби. Тому жодне суспільство не може уникнути ні конкуренції, ні суперництва та боротьби, але в цьому полягає запорука його майбутніх успіхів та вдосконалень [4, с. 208]. Феномен суперництва та змагальності в тій чи іншій мірі має місце протягом усього життя людини, а відтак і проблема соціальної конкуренції актуальна для будь-якої сфери суспільної діяльності, включаючи державне управління як особливий вид соціального управління.

Сутність соціальної конкуренції викликала науковий інтерес у багатьох дослідників. У тому чи іншому контексті – соціологічному, морально-етичному, соціально-психологічному, культурологічному, методологічному тощо – до нього зверталися А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, К. Поппер, Ж.-П. Сартр, Е. Тоффлер, Е. Фромм, К.Г. Юнг, а також Т. Гоббс, В. Йегер, І. Кант, Ф. Кессіді, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо.

Наразі маємо вагомий арсенал наукових праць, присвячених вивченню феномену конкуренції як соціального явища та одного із можливих видів взаємодії (крім конфлікту, опозиції, суперництва, змагання, співпраці, кооперації, згоди тощо): А. Абульханової-Славської, В. Автономова, О. Александрової, Г. Андрєєвої, А. Асмолова, Н. Ахадової, В. Бехтерева, О. Бодальова, А. Брушлинського, Н. Грішиної, М. Дейча, А. Донцова, А. Єршова, А. Здравомислова, Й. Зографової, І. Кокуріної, Г. Лебона, А. Лурія, Х. Маккей, Ю. Платонова, Є. Попової, Л. Почебут, Г. Почепцова, Я. Рейковскі, А. Свенцицького, Г. Суходольського. Кількість вітчизняних наукових праць, у яких відображено соціально-філософське бачення проблеми конкуренції, буття людини в конкурентному середовищі, незначна. Передусім це дослідження О. Александрової, В. Воловика, В. Воронкової, П. Гнатенка, В. Жадька, Л. Кривеги, С. Кримського, В. Скуратівського, В. Тарана, Н. Хамітова.

Незважаючи на те що проблема соціальної конкуренції давно і плідно вивчається, наукові дослідження в цьому напрямку переважно фрагментарні. Різні вчені пропонують власні авторські дефініції цього феномену залежно від того, в якому ключі досліджується той чи інший аспект конкурентних відносин. Як наслідок, дотепер не існує наукового консенсусу щодо універсальності змістовного наповнення понять «конкуренція» та «соціальна конкуренція». Крім того, бракує спеціальних досліджень впливу соціальної конкуренції на державно-управлінські процеси, її місця та ролі у становленні і розвитку державно-управлінських відносин.

Метою статті є висвітлення генезису соціальної конкуренції як феномену суспільних відносин та наукової категорії; систематизація результатів сучасних наукових розвідок і теоретико-методологічних підходів до вивчення сутності, структури та місця соціальної конкуренції в системі соціально-гуманітарних дисциплін; дослідження впливу конкуренції на державно-управлінські процеси в сучасному суспільстві; обґрунтування необхідності державного регулювання конкурентних відносин.

Історичні передумови суперництва склались ще в давньому родовому ладі, який органічно поєднував у собі всі види ігрової діяльності змагального характеру з інтересами цілісності общин. Згодом цивілізований і раціональний шлях від суперництва родового ладу до змагальності в соціокультурному житті винайшли давні греки завдяки закріпленню у античному суспільстві принципу агональності (з грец. «агон» – змагання, боротьба). Агональні практики тієї епохи умовно можна поділити на дві категорії: 1) твори, які оспівували агон (Гомер, Піндар, Тіртей); 2) праці, які віддзеркалюють спроби осмислення сутності агонального начала в природі та життєдіяльності людини (Гесіод, Геродот, Фукидід, Ксенофонт, Акусилаї, Фереїд, Геракліт, Парменід, Зенон, Емпедокл, Сократ, Платон, Арістотель). Однак саме поняття «агон» з'явилося у новоєвропейській науці завдяки Я. Буркхардту [13, с. 5].

Поняття агонального, базові сутнісні характеристики якого окреслились у площині історико-культурного дискурсу, перейшло до інших наук: соціальної філософії, політології, економіки, психології, педагогіки, заклавши основи наукових досліджень удосконаленої форми агону – соціальної конкуренції. На нашу думку, серед зарубіжних та вітчизняних наукових розвідок історичну послідовність розгортання конкуренції як соціального феномену найбільш вдало надала О. Александрова.

Узявши за основу запропоновані теоретиками постіндустріального суспільства Д. Беллом та Е. Тоффлером концептуальні засади поділу етапів розвитку людської цивілізації на доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну, О. Александрова зазначає, що в доіндустріальному суспільстві лише формувались передумови конкуренції, а її безпосередній розвиток почався в індустріальну епоху [1, с. 6], коли поряд із боротьбою особистісною, учасники якої знають одне одного, прагнення до збагачення породило безособистісну конкуренцію за ринки збуту, сировини тощо, тобто за обмежені ресурси. Не дивно, що й саме поняття «конкуренція» з'явилося спочатку в економічній сфері [8, с. 190]. Уперше цей термін ввів до наукового обігу засновник школи фізіократів Ф. Кене. Водночас перша повноцінна наукова праця

під назвою «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776), де категорія конкуренції зазнала теоретичного та практичного обґрунтування, належить А. Сміту, який називав конкуренцію життєм торгівлі та «невидимою рукою» ринку.

За результатами дослідження специфіки впливу конкуренції на функціонування соціуму в конкретний період часу з урахуванням рівня технологічного розвитку О. Александрова виокремлює два етапи генезису конкуренції – індустріальний та постіндустріальний або інформаційний. Індустріальний етап розвитку конкуренції (із XVII – XVIII ст. до останньої чверті XX ст.) характеризувався її домінуванням у торгівлі і виробництві. На етапі становлення інформаційного суспільства, який триває дотепер, конкуренція зводиться до пріоритетного володіння інформацією, фінансами та енергетичними ресурсами [1, с. 6].

Наукові дослідження особливостей ринкових конкурентних відносин, а також практичний досвід, накопичений в індустріальну епоху, стали не лише закономірним етапом розвитку економічної думки, але й заклали теоретичний базис подальших, у тому числі й сучасних, розробок концепцій конкуренції в міждисциплінарній науковій площині.

Так, у дослідженні С. Рохмістрової наведено соціологічну концепцію конкуренції як загальносоціологічного закону, що реалізується в особливій формі зв'язків та відносин, до яких залучаються всі члени суспільства і які створюють передумови позитивних змін в усіх сферах життєдіяльності суспільства, передусім, економічній, політичній та соціальній [9, с. 69 – 116]. Такий підхід дозволяє розглядати та сприймати конкуренцію як соціальне явище в динаміці.

Дослідник соціальної конкуренції в життєвих стратегіях молоді Н. Шапошніков дає авторське визначення конкуренції як суперництва – спільного для індивідів принципу діяльності та пропонує розрізняти поняття «конкуренція», «соціальна конкуренція» та «конкурування». Конкуренція, на думку Н. Шапошнікова, передбачає характеристику форми соціальної взаємодії, а конкурування – ціннісно-поведінкову домінують суб'єктів, які беруть участь у взаємодії. Соціальна конкуренція виявляє себе у двох аспектах: 1) як форма соціальної взаємодії, що характеризується досягненням індивідуальних чи групових цілей та інтересів в умовах протиборства з іншими індивідами чи групами, які прагнуть досягнення тих же цілей та інтересів; 2) соціальний процес, коли досягнення індивідом чи групою цілі можливе лише за умови відсторонення чи випередження конкурента (суперника) [10, с. 9].

С. Янгірова називає конкуренцію тим механізмом, який дає можливість кількісно та якісно визначити ступінь ймовірності того чи іншого результату. Водночас конкуренція, вважає дослідниця, є ще й способом зняття цієї невизначеності шляхом практичного перетворення можливостей у дійсність, розв'язання суперечності за багатоваріантного розвитку подій [12, с. 3].

В українському науковому середовищі феномен соціальної конкуренції вивчала О. Александрова, яка вперше дала визначення конкуренції як виду активності соціальних суб'єктів щодо досягнення кращих результатів їх діяльності порівняно з іншими за допомогою доступу до володіння, розпорядження та використання обмежених суспільних благ [1, с. 4]. В інтерпретації О. Александрової соціальну конкуренцію можна розглядати як боротьбу за обмежені ресурси в усіх сферах суспільної діяльності, включаючи політичну, економічну, інформаційну та одночасно як інструмент їх найбільш раціонального розподілу та використання.

У визначенні, запропонованому О. Александровою, вбачається логічне продовження та розвиток думки німецького соціолога, автора численних праць із загальної соціології, соціології науки та мистецтва Н. Еліаса, за свідченням якого термін «конкурентні відносини» означає набагато ширше та загальніше соціальне явище, ніж поняття «конкуренція». Конкурентна ситуація виникає завжди, коли багато людей ведуть боротьбу за володіння одними і тими ж шансами, коли в наявності є більше людей, які прагнуть їх отримати, ніж цих шансів (тобто коли попит перевищує пропозицію), причому незалежно від існування монополістів, наділених необмеженим правом розпоряджатись розподілом цих шансів [11, с. 145 – 146].

Наведені визначення дозволяють зробити висновки про творчу, конструктивну, інтегруючу роль конкуренції в суспільних відносинах. Зокрема, одним із позитивних наслідків розвитку конкуренції в умовах демократії та самоврядування є зменшення державного впливу на виробництво та розподіл суспільних благ і ресурсів, оскільки конкуренція, як найбільш раціональний метод соціального контролю, спонукає всіх соціальних суб'єктів до пошуку оптимальних шляхів самореалізації особистості й досягнення нею соціально-конструктивних цілей. Вона забезпечує саморегуляцію суспільства і створює передумови формування громадянського суспільства [1, с. 3].

Водночас існує діаметрально протилежна думка про деструктивну, дестабілізуючу функцію конкуренції, необхідність її заміни змагальністю. Приміром, В. Єршов переконаний, що під час змагання домінує прагнення зберегти єдність між його учасниками,

а досягнення будь-яких цілей (випуск певної кількості продукції тощо) є лише засобом. В умовах конкуренції домінує досягнення будь-яких цілей, а всі інші фактори, включаючи і людину, слугують лише скороминущими засобами. Цим підтверджується природність для соціуму саме змагання, а не конкуренції [5, с. 9].

До подібної думки схиляється і О. Летунова, яка доводить, що конкуренція можлива лише в індивідуалістичному суспільстві, яке розвивається за стандартами природності (ворожнеча, природний стан війни, природне право на все, навіть вбивство), врегульованими нормами права, та стандартами соціальності (приватна власність, вільна особистість, свобода слова, індивідуалізм). У такому суспільстві, де кожен індивід дбає виключно про себе, про задоволення особистих потреб та інтересів, конкуренція являє собою форму витіснення суперника, аж до повного його знищення. Колективістському суспільству, де стандарти природності передбачають чесноту, благородність, мораль тощо, притаманний інший тип агональної діяльності – змагання окремих колективів, особливістю якого є спрямованість не на усунення суперника, а на вдосконалення суспільних відносин, тобто відсутність антагоністичного характеру [7, с. 6].

На нашу думку, визначення конкуренції як характеристики виключно індивідуалістичного суспільства, не відповідає дійсності, оскільки усвідомлення універсальної ролі конкурентних відносин сягає корінням у біологічну науку. І хоча науковий дискурс стосовно співвідношення природного добору та конкуренції і дотепер далекий від пошуків спільного знаменника, можна погодитись із В. Березовським у тому, що взаємодія та протиставлення речей у природі історично стає конкуренцією на соціальному рівні [3, с. 35], а об'єктивні відмінності між людьми різноманітного характеру і змісту (вікові, статеві, расові, національні, етнічні, станові, майнові, класові, культурні, інтелектуальні, ідеологічні, моральні, політичні, етичні, професійні тощо) є джерелом конкурентних відносин [3, с. 37].

Ми також не поділяємо погляди В. Єршова, який не враховує конкретні історичні причини, що обмежили значення конкуренції її антагоністично-деструктивною формою. Адже, як зазначає В. Березовський, історичне заперечення капіталізму стало запереченням конкуренції взагалі. Політично «конкурентна» гострота заперечення капіталізму створила теоретичну та практичну передумову для політично «конкурентного» заперечення конкуренції соціалізму. У кінцевому підсумку «вилучення» конкуренції із соціальної практики за соціалізму лише через одну

її антагоністично-деструктивну форму позбавило суспільство внутрішньої рушійної сили, сили саморозвитку [3, с. 37 – 38].

Резюмуючи викладене, погодимось із О. Александровою в тому, що конкуренція як суперечливе соціальне явище має як позитивні, так і негативні риси [1, с. 8].

Позитивні наслідки конкуренції, серед яких О. Александра називає стимулювання пошуку найбільш раціональних шляхів виробництва суспільних благ, сприяння самовдосконаленню особистості й інших соціальних суб'єктів, обмеження прояву монополізму та впровадження демократичних начал у суспільстві тощо, дозволяють розглядати конкуренцію як елемент механізму державного регулювання суспільних відносин, складову механізму саморегулювання громадянського суспільства, засобом вирішення суспільних суперечностей і стимулювання подальшого розвитку суспільства [1, с. 4].

Водночас конкуренція є об'єктом державного регулювання, спрямованого на подолання її негативних наслідків (соціальне розшарування, поширення жорсткого ринкового прагматизму на всі сфери життєдіяльності людини, дестабілізація суспільства в умовах відсутності державної регуляції конкурентних відносин, безробіття, втрата почуття соціальної стабільності, банкрутство суб'єктів господарювання [1, с. 8]). Саме держава за допомогою владно-примусових повноважень, спрямованих на забезпечення виконання встановлених правил усіма суб'єктами конкуренції, покликана усувати її антагоністично-деструктивні прояви та створювати належні умови для формування сприятливого конкурентного середовища. Приміром, закономірності розвитку вільної конкуренції в економічній сфері, так чи інакше, ведуть до монополії найбільш впливового учасника. Тому ринкові конкурентні відносини потребують зовнішнього державного регулювання, одним із можливих шляхів якого є створення умов для підтримання олігополії як оптимальної моделі ринку.

Науково-технічний прогрес, пов'язані з ним тенденції глобалізації та відкритості національних економік на сучасному етапі суспільного розвитку породжують посилення суперництва не тільки і не стільки між індивідами, скільки між компаніями, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями, регіонами та державами.

Досліджуючи проблеми впливу глобалізації та розвиток конкуренції, З. Алієв доходить висновку, що конкурентне середовище стає більш жорстким не лише в економіці, але й в інших сферах життєдіяльності, що ставить питання про розширення меж

конкурентоспроможності держави, які частіше за все охоплюють лише аспекти економічної конкурентоспроможності. В умовах світу, який глобалізується, доцільно вести мову про політико-економічну (стратегічну, національну) конкурентоспроможність. На порядку денному гостро стоїть питання формування державної конкурентної політики, спрямованої на створення необхідних умов існування особистості, суспільства та держави в конкурентному середовищі [2, с. 4].

Якщо розглядати соціальну конкуренцію як складову механізму саморегулювання громадянського суспільства [1, с. 4], не слід забувати, що суспільство завжди є ареною зіткнень групових та індивідуальних інтересів людей, і механізми, закладені в інфраструктурі громадянського суспільства, не завжди здатні забезпечити його єдність та життєдіяльність. Завдання держави при цьому полягає у вираженні та захисті загальної волі, сукупних інтересів усіх членів суспільства [6].

Таким чином, необхідність державного регулювання конкурентних відносин у суспільстві обумовлена потребою дотримання законів, вироблення і реалізації державної політики, спрямованої: 1) на ефективне використання всіх видів ресурсів (від природних до інформаційних); 2) справедливий перерозподіл доходів, основних соціальних благ, дотримання гарантій; 3) підтримання суспільного порядку; 4) гарантовану безпеку людей, суспільства та країни [6].

Отримані результати дослідження генезису конкуренції як наукової категорії, наявність ряду теоретико-методологічних підходів до вивчення її сутності дають підстави розглядати її як складний суспільний феномен, соціальний процес та форму соціальної взаємодії агонального характеру, що має місце в суспільстві будь-якого типу. Особливістю конкурентних відносин є те, що до них залучаються всі члени суспільства для реалізації індивідуальних потреб та інтересів. За умови створення та закріплення дієвої, ефективної системи державного регулювання конкуренції, остання перетворюється на потужну рушійну силу суспільного розвитку, створюючи передумови позитивних зрушень в усіх сферах людського життя та діяльності.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження умов та факторів розвитку конкурентних відносин в економічній, інформаційній, політичній та соціальній сферах, результати яких стануть теоретичною базою пошуку нових підходів до вирішення проблеми державного регулювання соціальної конкуренції.

Список використаних джерел

1. **Александрова О. С.** Конкуренція як принцип суспільного розвитку: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О. С. Александрова. – Сімф., 2004. – 11 с.
2. **Алиев З. Т.** Конкурентоспособность России в условиях глобализации и формирование государственной конкурентной политики: дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Алиев Заур Табризович. – М., 2009. – 206 с.
3. **Березовский В. И.** Математическое понимание истории и технический прогресс / В. И. Березовский. – Иркутск. : Редакц.-издат. центр ИГУ, 2006. – 234 с.
4. **Бехтерев В. М.** Избранные работы по социальной психологии / Бехтерев В. М. – М. : Наука, 1994. – 400 с.
5. **Ершов В. А.** Агональное как предмет социально-философского исследования : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Ершов Валерий Анатольевич. – М., 2007. – 152 с.
6. **Князев С. Н.** Основы государственного управления : учеб. пособие / С. Н. Князев, Н. Б. Антонова. – Минск : Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь, 2008. – 480 с.
7. **Летунова О. В.** Конкуренция как тип агональной деятельности (социально-философский анализ) : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Летунова Ольга Владимировна. – Красноярск, 2006. – 164 с.
8. **Нікіфорова І. І.** Вплив економічної конкуренції на функціонування та розвиток політико-адміністративної системи держави / І. І. Нікіфорова // Теорія та практика держ. упр. – 2012. – № 4. – С. 188 – 193.
9. **Рохмистров С. Н.** Социологическая концепция конкуренции (управленческий аспект) : дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.08 / Рохмистров Станислав Николаевич. – М., 2001. – 320 с.
10. **Шапошников Н. Л.** Социальная конкуренция в жизненных стратегиях молодежи : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Н. Л. Шапошников. – Ростов н/Д., 2008. – 21 с.
11. **Элиас Н.** О процессе цивилизации / Элиас Н. ; [пер. с нем. А. Руткевич]. – М. ; СПб. : Университет. кн., 2001. – 332 с.
12. **Янгирова С. М.** Конкуренция и социальная адаптация в трансформирующемся обществе (социально-философский анализ) : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / С.М. Янгирова. – Уфа, 2006. – 24 с.
13. **Яровой А. В.** Социокультурные проекции агональности : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 24.00.11 / Яровой А. В. – Ростов н/Д., 2012. – 42 с.

Надійшла до редколегії 09.07.13

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 35. 072.3

Наталія СКРИПЧЕНКО
Томаківська районна рада

ВИКОРИСТАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Досліджується сучасний стан реалізації державної регіональної політики в Україні. Обґрунтовується необхідність запровадження в державну регіональну політику такого адаптаційного підходу, як стратегічний менеджмент, для забезпечення стійкого регіонального розвитку. Пропонуються концептуальні висновки щодо інтегрування стратегічного менеджменту в державну політику для забезпечення стійкого регіонального розвитку з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: державна регіональна політика, стійкий регіональний розвиток, публічне адміністрування, стратегічний менеджмент, ефективність, результативність, просторовий розвиток.

Наталія Скрипченко. **Использование стратегического менеджмента для обеспечения устойчивого регионального развития**

Исследуется процесс реализации государственной региональной политики в Украине. Обосновывается необходимость внедрения в государственную региональную политику такого адаптационного подхода, как стратегический менеджмент, для обеспечения устойчивого регионального развития. Предлагаются концептуальные выводы относительно интегрирования стратегического менеджмента в государственную политику